

ETHNOS ET POTENTIA

Interdyscyplinarność w polskiej
etnologii

W darze Profesorowi

Aleksandrowi Posern-Zielińskiemu

z okazji 70. urodzin i 40-lecia pracy zawodowej

pod redakcją

Ryszarda Vorbricha i Anny Szymoszyn

IAE PAN Warszawa – Poznań

IEiAK UAM Poznań

Poznań 2013

JANUSZ PIONTEK

Wokół zagadnień etnogenezy Słowian – punkt widzenia antropologii¹

Antropologia nie potrzebuje takiej archeologii, która bez ograniczeń puszcza wodzę fantazji i sięgając bezkrytycznie do innych dyscyplin swobodnie zapożycza z nich gotowe schematy interpretacyjne, opakowując nimi własne „fakty” bez próby głębszej nad nimi refleksji teoretycznej.

Jeśli archeologia ma być nauką współbudującą wizję człowieka i jego kultury, to musi równać „do szeregu” i stawać się dyscypliną otwartą na nowe idee, współpracującą z pokrewnymi naukami, wysuwającą coraz śmielsze problemy badawcze.

Aleksander Posern–Zieliński (1997: 106, 110)

Etnogeneza jako obszar badań interdyscyplinarnych – krótka historia trudnej współpracy

Od wielu lat przedstawiciele różnych dyscyplin nauk humanistycznych i przyrodniczych toczą dyskusje i spory na temat pochodzenia i rozprzestrzenienia się Słowian.

Najważniejszymi zadaniami badawczymi prowadzonych obecnie badań antropologicznych dotyczących etnogenezy Słowian są: opisanie zróżnicowania morfologicznego populacji ludzkich zamieszkujących dorzecze Odry i Wisły w okresie wpływów rzymskich i w okresie wczesnego średniowiecza w ujęciu synchronicznym i diachronicznym, porównanie zróżnicowania biologicznego badanych populacji ze stopniem zróżnicowania kulturowego, określonego na podstawie analizy zmienności w czasie i przestrzeni, przedmiotowych wytworów kulturowych, pozyskiwanych w trakcie wykopalisk archeologicznych,

¹ Praca wykonana w ramach grantu NCN, nr N N303 600 239.

otwarcie możliwości badań zróżnicowania genetycznego interesujących nas populacji szkieletowych przy wykorzystaniu technik biologii molekularnej, poprzez dostarczenie wzoru zmienności morfologicznej, który może być użyty jako tło, na którym dokona się interpretacji zmienności genetycznej w czasie i przestrzeni.

Analizując współcześnie ukazujące się prace archeologiczne, historyczne i językoznawcze dotyczące zagadnień etnogenezy Słowian, można jednak dojść do wniosku, że badania społeczeństw pradziejowych i wczesnohistorycznych są prawie wyłącznie obszarem badań nauk humanistycznych. Rola nauk przyrodniczych w poznawaniu różnych zjawisk i procesów zachodzących w pradziejach czy czasach historycznych, sprowadzana bywa do opisu wskazanych przez archeologów – jak to się ujmuje – źródeł archeologicznych (ludzkich szczątków kostnych pochodzących z wykopalisk archeologicznych), w celu dostarczenia odpowiednich danych dla badacza (archeologa, historyka) budującego narrację prehistoryczną i historyczną.

Takie stanowisko w najbardziej rozwiniętej formie przedstawił i opisał ostatnio A. Kokowski (2006: 45–54). Kokowski uważa, że w interdyscyplinarnych badaniach społeczeństw pradziejowych dyscypliną wiodącą jest archeologia, a „grzechem nauk pomocniczych” jest budowanie „na bazie własnych odpowiedzi własnych wniosków natury historycznej” (Kokowski 2006: 49).

Synchroniczne i diachroniczne analizy porównawcze stosowane w naukach biologicznych w celu uchwycenia związków biologicznych między porównywanymi zbiorami populacji, oparte na równych zestawach cech ilościowych i jakościowych, Kokowski określa jako „mechaniczne porównywanie materiałów osteologicznych [...] celem szukania zakresów różnic i podobieństwa morfologicznego kośćca” (2006: 49).

Stosując podobną do Kokowskiego argumentację, można odwrócić zaprezentowany przez niego tok rozumowania. Oto archeolodzy – przedstawiciele „nauk pomocniczych” antropologii, dostarczają antropologom ludzkie szczątki kostne, pochodzące z cmentarzysk pradziejowych i wczesnohistorycznych. Antropolodzy badają te szczątki, bo są zainteresowani biologiczną historią populacji ludzkich, rekonstrukcją różnych zjawisk i procesów biologicznych, jakie w tych populacjach zachodziły, a także, a może przede wszystkim, analizą czynników wpływających na stan i dynamikę biologiczną tych populacji, stan zdrowia, warunki życia itp.

Współczesna antropologia fizyczna dysponuje szerokim wachlarzem metod i procedur badawczych pozwalających na ocenę wpływu warunków życia na rozwijający się organizm człowieka oraz ocenę różnych zjawisk i procesów zachodzących w populacjach ludzkich. Potrafi ona opisać te zjawiska i procesy, wyjaśnić ich naturę, opisać czynniki je kształtujące oraz zbudować model zjawiska lub procesu biologicznego. Celem tych badań, na poziomie osobniczym,

jest opisanie reakcji morfologicznych osobnika na warunki życia w różnych populacjach pradziejowych i wczesnohistorycznych. Na poziomie populacyjnym antropolog bada zmienność w czasie i przestrzeni (wewnątrzpopulacyjną i międzypopulacyjną) różnych cech biologicznych, jej stan i uwarunkowania. Badania takie muszą być prowadzone przez antropologów, gdyż stanowią one autonomiczny i rdzenny obszar badawczy antropologii fizycznej – nauki biologicznej, zajmującej się biologią gatunku ludzkiego i nie są „dodatkiem” (aneksem) do analiz archeologicznych! W tym przypadku archeolog, jako przedstawiciel „nauki pomocniczej”, dostarcza antropologowi danych dotyczących miejsca znalezienia szczątków kostnych, informacji o towarzyszących tym szczątkom przedmiotowych wytworach kulturowych, datowaniu (względnemu lub/i bezwzględnemu) cmentarzyska oraz dostarcza narracje archeologiczne o przynależności kulturowej grupy użytkującej cmentarzysko (kultury archeologicznej), a także (niekiedy) o przynależności etnicznej, rekonstruowanej na podstawie przedmiotowych wytworów kulturowych.

Kokowski (2006: 49) uważa natomiast, że antropolodzy zamiast „słuchać” pytać archeologów i dawać na nie jednoznaczne odpowiedzi, usiłują sami rekonstruować wiedzę o badanych społecznościach pradziejowych, stosując wypracowane w tym celu, w ramach własnej dyscypliny, metody i procedury badawcze. Takie postępowanie, powtórzmy, zdaniem Kokowskiego (2006: 49), rodzi „grzechy nauk pomocniczych, z których najcięższy polega na budowaniu na bazie własnych odpowiedzi własnych wniosków natury historycznej z pominięciem archeologa”. To zdanie wypowiedziane przez Kokowskiego można by także odwrócić i stwierdzić, że archeolodzy popełniają „grzechy nauk pomocniczych, z których najcięższy polega na budowaniu na bazie własnych odpowiedzi” odnośnie do zjawisk i procesów biologicznych, „własnych wniosków natury historycznej” z pominięciem antropologa!

Tworzone przez archeologów wizje i narracje opisujące warunki bytu i rozwoju społeczności pradziejowych i wczesnohistorycznych są tylko jednymi z wielu zgłaszanych propozycji i w związku z tym muszą konkurować z propozycjami sugerowanymi bądź wysuwanymi przez przedstawicieli innych dyscyplin, w tym historii, językoznawstwa, ale także biologii człowieka, genetyki populacyjnej człowieka, genetyki molekularnej, demografii czy ekologii człowieka. Przyjmowane przez niektórych archeologów założenia wyjściowe oraz ustalenia końcowe, zawarte w prezentowanych ujęciach rekonstrukcji opisywanych zjawisk i procesów społecznych i historycznych, nie mogą być sprzeczne z ustaleniami innych dziedzin badających społeczeństwa pradziejowe i wczesnohistoryczne. Jako zupełnie nieuprawniony należy uznać pogląd mówiący, że **archeolog dokonuje reinterpretacji wyników badań uzyskanych w ramach innej dziedziny i określa wiarygodność uzyskanego wyniku w innej niż archeologia dziedzinie** (Kokowski 2006: 48). Dobrym przykładem

takiego błędnego rozumowania są też np. zarzuty, jakie przedstawił w stosunku do opracowań antropologicznych, M. Dulnicz (2008: 111–134).

Innym przykładem reinterpretacji ustaleń antropologicznych mogą być te poglądy Kokowskiego (2000: 326), w ramach których stwierdził, że Goci, „w świetle ostatnich badań antropologicznych prezentowali sobą na tyle niejednorodny typ, że można go przyrównać do sytuacji w dzisiejszej Polsce”. Antropologiczne badania jednej czaszki z cmentarzyska z okresu rzymskiego w Masłomęczu, której budowa morfologiczna nie odpowiadała oczekiwanemu przez archeologa stereotypowi „wyglądu gockiego”, doprowadziły tego badacza do „odkrycia” faktu, że w populacjach biologicznych istnieje zmienność międzyosobnicza cech morfologicznych (polimorfizm genetyczny). Kokowski (2006: 49–50) wyobraża sobie, że trudności archeologa w zakwalifikowaniu osobnika do „konkretnych etnosów” można pokonać, zadając antropologowi następujące pytanie: czy dany osobnik może być „antropologicznie” np. Sarmatą, Murzynem itp? Zadający takie pytania ujawnia, że obcy jest mu współczesny warsztat badawczy antropologa fizycznego, genetyka czy biologa molekularnego. Potwierdzeniem tego poglądu może być następująca wypowiedź Kokowskiego (2002: 140):

Od dawna staram się zwrócić uwagę antropologów na bezzasadność szukania stopnia „murzynizmu” w populacji wtedy, kiedy archeolog stawia konkretne pytanie – czy dany osobnik w tej populacji jest Murzynem, czy też nie. W taki sposób rozplywa się na przykład w badaniach antropologicznych interesująca i ważna kwestia obecności sarmackich kobiet na terytorium grupy masłomęckiej, która wymaga po prostu zdiagnozowania konkretnego osobnika, a nie wskazania stopnia udziału «cech» sarmackich w całej populacji z Kotliny Hrubieszowskiej.

Powyższe cytaty są przykładami błędnego wyobrażenia niektórych archeologów o współpracy interdyscyplinarnej i jasno pokazują, że skoro archeolog nie dysponuje odpowiednią wiedzą do stawiania niektórych pytań z zakresu biologii, co jest rzeczą oczywistą i jak pisze Kokowski (2006: 48), „często nie zdaje on sobie sprawy z pełni możliwości, jakie jest w stanie zaoferować mu dyscyplina pomocnicza”, to uważam, że taki archeolog nie powinien uzurpować sobie prawa do „określania zakresu wiarygodności odpowiedzi [...] i do [...] syntezy całej wiedzy” (Kokowski 2006: 48), a tym bardziej nie może, konfrontując odpowiedź uzyskaną od specjalisty ze swoją wiedzą historyczną, określać „ramy poprawności konfrontacji” (Kokowski 2006: 48)!

Antropologiczne badania populacji słowiańskich

Badania zróżnicowania morfologicznego populacji szkieletowych z dorzecza Odry i Wisły w okresie wpływów rzymskich i we wczesnym średniowieczu,

prowadzone były przez antropologów polskich od drugiej połowy XIX wieku. Na przestrzeni wielu lat w badaniach antropologicznych doskonalono metodykę i testowano hipotezy dotyczące pochodzenia i rozprzestrzenienia się Słowian, stawiane w ramach własnej dyscypliny, jak również weryfikowano koncepcje i hipotezy pozabiologiczne (archeologiczne, historyczne, językoznawcze).

Przez cały XX wiek, w kolejnych opracowaniach antropologowie badali nowo pozyskiwane materiały szkieletowe oraz wzbogacali liczbę materiałów porównawczych. W szczególności warto wymienić: badania prowadzone przez Rösinga i Schwidetzky (1977, 1981) oraz Schwidetzky i Rösinga (1975) na różnych populacjach szkieletowych z Europy, analizowanych w ujęciu synchronicznym i diachronicznym (realizowane w ramach dużego grantu europejskiego, w którym uczestniczyli antropolodzy z różnych krajów), badania Bach (1971, 1986, 1987), dotyczące Słowian z Turynгии, czy badania Słowian wschodnich podsumowane w dwóch monografiach przez Alekseewą (1973, 2002).

W badaniach antropologicznych stosowano nowe kompleksy cech morfologicznych, to znaczy cechy odontologiczne, cechy niemetryczne czaszki i szkieletu pozaczaszkowego oraz dane pozwalające na opis stanu i dynamiki biologicznej populacji szkieletowych (badania paleodemograficzne).

W ujęciach antropologicznych pierwszej połowy XX wieku, pod pojęciem etnogenezy rozumiano proces, w którym dochodziło do powstania, rozwoju, ale także często upadku zespołów etnokulturowych. Charakter ewolucyjny procesu etnogenezy rozumiany był w ten sposób, że w systemach etnokulturowych bardzo silnie zmienia się informacja kulturowa, natomiast informacja biologiczna (pula genowa) zmienia się (w czasie) jedynie z powodu w różnym stopniu nasilonych procesów hybrydyzacyjnych (mieszania się osobników pochodzących z populacji o różnych pulach genów). Takie ujęcie procesu etnogenezy spowodowało, że w badaniach antropologicznych przywiązywano niezwykle ważną rolę do wypracowania metod opisu i klasyfikacji taksonomicznej osobnika oraz do ujęć porównawczych. Czekanowski (1947, 1948, 1957, 1967) ujmował to w następujący sposób:

Grupy ujęte więzią społeczno-etniczną są [...] równocześnie grupami biologicznymi (populacjami). W pojęciu populacja tkwią dwa różne momenty: wykrzyżowanie należące do dziedziny przyrodoznawstwa oraz przebieg tego procesu w ramach grup etniczno-społecznych jako konsekwencja organizacji społecznej. Strona przyrodnicza ujawnia się tu w fakcie istnienia różnych składników rasowych. Ich ustosunkowanie ilościowe jest przede wszystkim warunkowane oddziaływaniem czynników socjologicznych (historycznych) w czasie i przestrzeni.

Czekanowski uważał, że zadaniem antropologii fizycznej w badaniach etnogenetycznych jest dostarczanie opisów biologicznych grup ludzkich, określanie

różnic biologicznych między grupami ludzkimi oraz współdziałal w interpretacji przyczyn powstawania tych różnic. Ta postawa badawcza miała umożliwić w badaniach interdyscyplinarnych (**rozumianych jako współdziałal w interpretacji procesu etnogenezy**) przejście od matematycznych badań porównawczych, nie zawsze zrozumiałych dla przedstawicieli nauk humanistycznych, do wieloaspektowych monograficznych studiów interdyscyplinarnych. Z czasem, ciągle podnoszony przez oponentów szkoły Czekanowskiego zarzut o braku wiarygodnych interpretacji genetycznych i ewolucyjnych odnośnie do badań typologicznych, doprowadził do sytuacji, w której typ antropologiczny, główny model badawczy w proponowanym systemie teoretycznym Czekanowskiego, zaczął być traktowany jako jedynie tzw. „realność biologiczno-rachunkowa”, czyli coś co było tylko narzędziem do poznania zmienności biologicznej, a nie rzeczywistym obiektem badawczym (istniejącą obiektywnie jednostką taksonomiczną). W ramach zaproponowanych w latach 50. ubiegłego wieku przez Wankego dwóch metod statystycznej analizy zmienności biologicznej (metody punktów odniesienia i metody stochastycznej korelacji wielorakiej), różnice w składach antropologicznych (obliczane tymi metodami) mogły być traktowane jako swoistego rodzaju informacje o odległości biologicznej między porównywanymi grupami ludzkimi (Bergman 2003).

Analizy typologiczne prowadzone nowymi metodami zaproponowanymi przez Wankego, pozbawione zostały nie tylko subiektywizmu w ocenach taksonomicznych osobników, ale przede wszystkim stały się jedynie matematycznym odwzorowaniem zmienności biologicznej człowieka, co upodobiło je do analiz wykorzystujących populacyjną koncepcję rasy. Z tego powodu ujęcia syntetyczne, zaprezentowane przez Czekanowskiego (1967), Kóćkę (1958) czy później przez Wiercińskiego (1955, 1973, 1976), Roźnowskiego (1981, 1985a, 1985b) i innych antropologów, przedstawiają do dzisiaj wiarygodne interpretacje procesów etnogenezy Słowian, chociaż wykonane były „dość zawiłymi” metodami statystycznymi i oparte były jednak na niezbyt licznych materiałach szkieletowych.

Ostatnio Dąbrowski (2007) oraz Piontek i in. (2008) przedstawili wyniki badań zróżnicowania antropologicznego populacji ludzkich z dorzecza Odry i Wisły w okresie wpływów rzymskich i we wczesnym średniowieczu, wykorzystując do analiz nowo pozyskane materiały szkieletowe oraz stosując w badaniach zróżnicowania morfologicznego bardzo czułe metody analizy odległości biologicznej między populacjami (odległość D^2 Mahalanobisa) oraz nowoczesne metody analizy wielo cechowej (metodę składowych głównych).

Antropolodzy o pochodzeniu Słowian

Czekanowski (1967) uważał, że przedstawione przez niego wyniki badań pozwalają na stwierdzenie, że źródła antropologiczne dokumentują ciągłość

zaludnienia obszaru między Bałtykiem a Sudetami i Karpatami od neolitu aż po czasy teraźniejsze.

Kóčka (1958) wykazywał natomiast, że wspólnota praindoeuropejska ukształtowała się na bazie naddunajskich plemion w obszarze Europy Środkowej i Środkowo-Wschodniej. W trzecim i drugim tysiącleciu przed naszą erą wyodrębniły się, w wyniku krzyżowania tej ludności z grupami rybacko-myśliwskimi, główne grupy etniczne Europy, natomiast protosłowiański zespół etniczny wyodrębnił się na obszarze dorzecza Odry i Wisły.

Wierciński (1976) oraz Wierciński i Wiercińska (1978) wykazali na podstawie analizy procesualnej i strukturalnej zbioru populacji z okresu neolitu, brązu i wczesnego średniowiecza, pochodzących z dorzecza Odry i Wisły, że neolityczna „ludność zaliczana do kultury trzcinieckiej mogła należeć do zbioru populacji antropologicznie wyjściowych Prasłowiańszczyzny”. Wykonane badania porównawcze ujawniły – zdaniem Wiercińskiego – prasłowiański charakter ludności kultury trzcinieckiej i kultury łużyckiej, a wyniki badań procesualnych i strukturalnych stały się jednoznacznie dowodem na kontynuację ludnościową na ziemiach polskich, od kultury trzcinieckiej, poprzez kulturę łużycką, do okresu wczesnego średniowiecza.

W kilku opracowaniach Rożnowski (1981, 1985a, 1985b) oraz Rożnowski i Gładkowska-Rzeczycka (1983) analizowali podobieństwo biologiczne ludności kultury wielbarskiej do ludności z okresu wczesnego średniowiecza zamieszkującej Europę Środkową i Północną. W szczególności odnieśli się do kwestii pobytu Gotów w dorzeczu Wisły. W badaniach wykorzystano różnicowany materiał kostny pochodzący z okresu rzymskiego (ludność kultury wielbarskiej) oraz składy antropologiczne obliczone metodą Wankego dla różnych grup z okresu rzymskiego i wczesnego średniowiecza (łącznie dla 26. grup o różnej liczebności czaszek). Wykonana przez tych autorów analiza porównawcza nie wykazała istnienia w strukturze morfologicznej ludności kultury wielbarskiej śladów biologicznego substratu germańskiego.

Antropologicznych śladów pobytu Gotów na ziemiach polskich poszukiwał także Kóčka, który stwierdził, że badając różne materiały szkieletowe przy pomocy metody punktów odniesienia Wankego, nie stwierdza się najmniejszych „śladów antropologicznych pobytu Gotów [...], ani w okresie rzymskim, ani w okresie wczesnośredniowiecznym” (1958: 201).

Kozak-Zychman (1996, 2000) oraz Kozak-Zychman i Segeda (1994), oceniając zróżnicowanie ludności grupy masłomęckiej kultury wielbarskiej na podstawie danych kranologicznych i odontologicznych, także nie potwierdzili wysuwanej przez niektórych archeologów tezy o przynależności badanych materiałów szkieletowych do ludności „gockiej”.

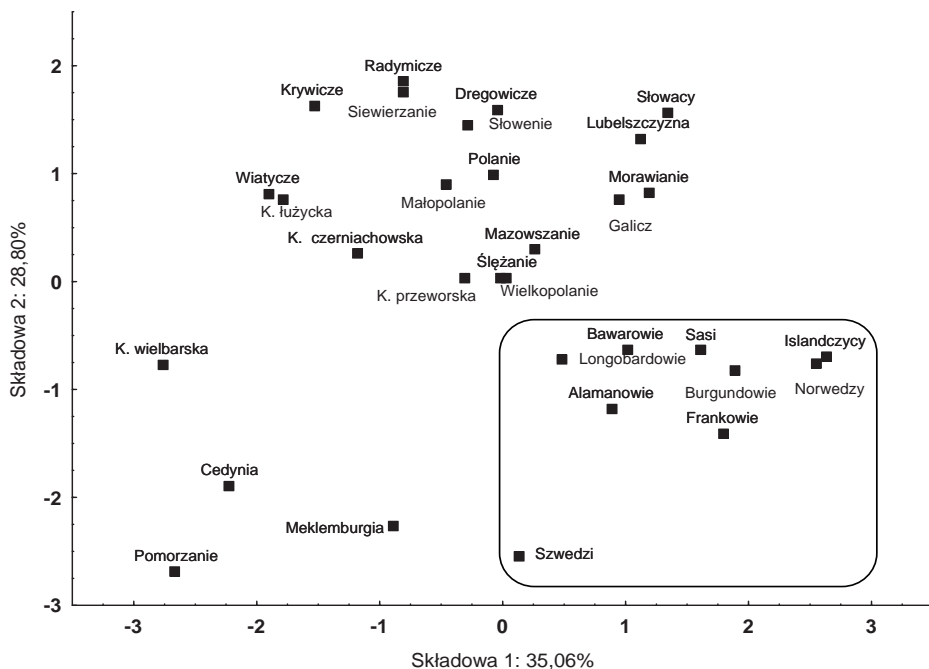
Należy z naciskiem podkreślić, że dotychczas żadne badania antropologiczne, w tym także prowadzone ostatnio na licznych i zróżnicowanych materia-

łach kranologicznych i odontologicznych nie potwierdziły tezy, wysuwanej przez część archeologów, o dyskontynuacji zasiedlenia obszarów w dorzeczu Odry i Wisły, między okresem rzymskim a wczesnym średniowieczem (por. np. Dąbrowski 2007, Piontek i in. 2008, tam dalsza literatura). Odwrotnie, badania te wykazały wysokie podobieństwo biologiczne pomiędzy ludnością z okresu rzymskiego i wczesnego średniowiecza, zamieszkującą te ziemie. W miarę powiększania się bazy źródłowej, wyniki badań antropologicznych nie ulegały zmianie.

Nie można więc twierdzić, opisując i tłumacząc procesy zmian kulturowych u schyłku starożytności i w początkach wczesnego średniowiecza w oparciu o materiały archeologiczne i nieliczne źródła pisane, że terytorium dorzecza Odry i Wisły było opustoszałe po emigracji plemion germańskich w okresie wędrówek ludów i zostało ponownie zasiedlone przez populacje Słowian dopiero w V/VI wieku n.e. Dobrym przykładem ilustrującym powyższy punkt widzenia może być obraz podobieństwa biologicznego populacji zamieszkujących dorzecze Odry i Wisły w okresie rzymskim (populacji ludności kultury wielbarskiej i przeworskiej) do wczesnośredniowiecznych populacji Słowian zachodnich i wczesnośredniowiecznych populacji germańskich z Europy Środkowej (ryc. 1, 2). Układ porównywanych populacji względem dwóch pierwszych składowych głównych jednoznacznie wskazuje na wysokie podobieństwo biologiczne populacji ludności z okresu rzymskiego do populacji wczesnośredniowiecznych Słowian zachodnich, a niskie podobieństwo do wczesnośredniowiecznych populacji germańskich.

Wykonane przez nas analizy zróżnicowania biologicznego populacji ludzkich z dorzecza Odry i Wisły w okresie wpływów rzymskich i we wczesnym średniowieczu (Piontek i in. 2008, Piontek, Iwanek 2009) zostały potwierdzone w badaniach genetycznych (Grzybowski 2006, Woźniak i in. 2007, Woźniak i in. 2010, Underhill 2010, Mielnik–Sikorska i in. 2013).

Genetyczne badania współczesnych populacji europejskich wykazały, że pula genetyczna Słowian zachodnich, wschodnich i południowych jest częścią całkowitej puli genetycznej europejskich grup etnicznych i ma najwyższą liczbę filogenetycznie pokrewnych typów mtDNA. Słowianie zachodni zajmują centralną pozycję pośród słowiańskich grup etnicznych, a ich pula genetyczna ma maksymalną liczbę rzadkich wspólnych i podobnych typów mtDNA w stosunku do Rosjan i Białorusinów, podczas gdy powyższe dwie grupy etniczne tylko do pewnego stopnia wykazują podobieństwo genetyczne między sobą. Uważa się także, że dużą rolę w strukturze genetycznej Słowian odegrały procesy interetniczne – mieszanie i asymilacja ludności, przez co Słowianie zachodni wykazują genetyczne podobieństwo do populacji germańskich, czyli Niemców i Austriaków; Bułgarzy są podobni pod względem genetycznym do populacji bałkańskich, a Rosjanie do grup ugrofińskich Północnej i Wschodniej Europy.

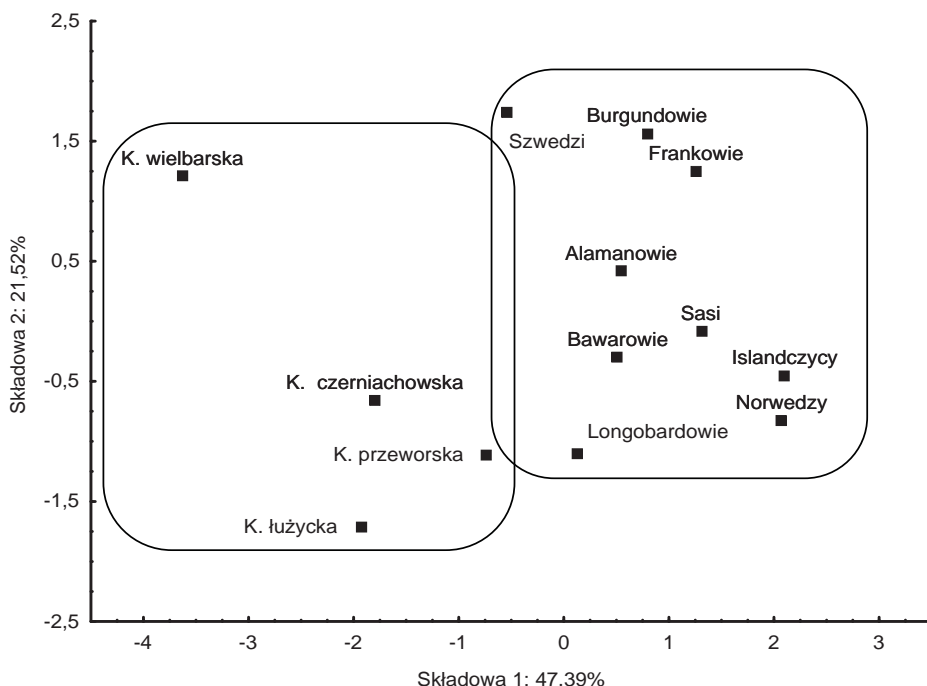

Ryc. 1. Populacje ludności kultury łużyckiej, wielbarskiej, przeworskiej i czerniachowskiej, populacje Słowian wschodnich i Słowian zachodnich oraz ich sąsiedzi (populacje pochodzenia germańskiego) w układzie dwóch pierwszych składowych głównych. Porównano 31 populacji opisanych 10. cechami czaszek męskich (Piontek, Iwanek 2009)

Dotychczas powstała tylko jedna praca badająca podobieństwo genetyczne populacji z okresu rzymskiego i wczesnego średniowiecza z dorzecza Odry i Wisły, na podstawie badań kopalnego DNA (Juras 2012). Uzyskane wyniki pozwalają na stwierdzenie, że pewne linie haplotypów wykazywały ciągłość genetyczną przynajmniej od okresu rzymskiego (lub nawet neolitu) na terenach obecnej Polski.

Z badań antropologicznych wynika natomiast, że pod względem różnych cech morfologicznych, Słowianie zachodni plasują się centralnie pośród słowiańskich grup etnicznych, zajmując miejsce pomiędzy grupami germańskimi z jednej strony, a grupami Słowian wschodnich z drugiej strony. Populacje z okresu rzymskiego (ludności kultury wielbarskiej, ludności kultury przeworskiej i ludności kultury czerniachowskiej) wykazują natomiast największe podobieństwo biologiczne do średniowiecznych populacji Słowian zachodnich.

Wyniki prowadzonych ostatnio badań antropologicznych jednoznacznie więc wskazują, że mamy do czynienia z biologiczną ciągłością zasiedlenia

Ryc. 2. Podobieństwo biologiczne populacji ludności kultury łużyckiej, kultury wielbarskiej, kultury przeworskiej i kultury czerniachowskiej do populacji o pochodzeniu germańskim. Porównano 13 populacji opisanych 10. cechami czaszek męskich (Piontek, Iwanek 2009)

na obszarze zajmowanym przez Słowian zachodnich i Słowian wschodnich. Wyniki te zostały potwierdzone w niezależnych badaniach genetycznych.

Oczywiście, badania z zakresu antropologii fizycznej nie mogą samodzielnie i jednoznacznie udzielić odpowiedzi na pytanie: czy wykazana kontynuacja biologiczna (kontynuacja zasiedlenia) była ciągłością etniczną? Ale może warto zapytać tych, którzy rozwijają badania etniczne na gruncie archeologii: czy odpowiedź na pytanie o ciągłość lub nieciągłość etniczną może być udzielona na podstawie wyników badań przedmiotowych wytworów kulturowych? Czy będzie to odpowiedź satysfakcjonująca strony biorące udział w dyskusji na temat prakolebki Słowian, to znaczy antropologów fizycznych, biologów molekularnych, lingwistów, historyków, innych archeologów? A może to zagadnienie warto badać wspólnie, bez wydzielenia nauk „głównych” i „pomocniczych”?

Rację ma D. Widholm (2004: 34), który napisał ostatnio, że „wielu archeologów skandynawskiego okresu międzywojennego miało tendencję do utożsamiania wzorców dystrybucji z grupami etnicznymi. To zasadniczo dyfuzjonistyczne podejście – tak jak w innych krajach – w ciągu ostatnich dziesięcioleci poddane

zostało poważnej krytyce, zarówno w archeologii procesualnej i kontekstualnej, jak też postprocesualnej”.

Nowe otwarcie w interdyscyplinarnych badaniach procesu etnogenezy Słowian i próba wyjaśnienia tego procesu wydają się możliwe, ale tylko po odrzuceniu dotychczasowego paradygmatu badawczego i rozpowszechnianej wizji badań interdyscyplinarnych.

Bibliografia

- Alekseeva T.I.
1973 *Etnogez vostočnych Slavân po dannym antropologii*, Moskwa: Izd. MGU.
- Alekseeva T.I. (red.)
2002 *Vostočnye Slavâne. Antropologią i etničeskaâ istoriâ*, Moskwa: Naučnyj Mir.
- Bach A.
1986 *Germanen, Slawen, Deutsche: anthropologische Bearbeitung des frühmittelalterlichen Gräberfeldes von Rohnstedt, Kreis Sondershausen*, Weimarer Monographien zur Ur- und Frühgeschichte 19, Weimar: Museum für Ur- und Frühgeschichte Thüringens.
1987 *Mittelalterliche Bevölkerung im deutsch-slawischen Kontaktgebiet*. Časopis Národního Muzea, Praha, 156.
- Bach H., Bach A.
1971 *Anthropologische Untersuchungen*, [w:] *Slaven in Thüringen. Kultur und Anthropologie im 10. bis 12. Jahrhundert. Nach den Ausgrabungen bei Espenfeld*, red. H. Bach, S. Dusek, Weimar: H. Böhlau.
- Bergman P.
2003 *Wybrane metody odległości wielocechowych – rys historyczny*, [w:] *Metody statystyczne w antropologii. Szóste Warsztaty Antropologiczne im. Janusza Charzewskiego*, red. J. Charzewska, K. Kaczanowski, H. Piechaczek, Warszawa: Akademia Wychowania Fizycznego, s. 7–31.
- Czekanowski J.
1947 *Polska synteza slawistyczna w perspektywie ilościowej*, Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego, Kraków.
1948 *Polska – Słowiańszczyzna. Perspektywy antropologiczne*, Warszawa: Wydawnictwo S. Arcta.
1957 *Wstęp do historii Słowian*, Poznań.
1967 *Człowiek w czasie i przestrzeni*, Warszawa.
- Dąbrowski R.
2007 *Populacje ludzkie z dorzecza Odry i Wisły w okresie wpływów rzymskich i we wczesnym średniowieczu*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Dulinicz M.
2008 *Antropologia fizyczna, archeologia, etnogeneza Słowian*, „Archeologia Polski”, nr 53: 1, s. 111–134.
- Grzybowski T.
2006 *Zróźnicowanie sekwencji mitochondrialnego DNA w populacjach ludzkich północnej Eurazji. Wybrane aspekty filogeograficzne*, Bydgoszcz: Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Collegium Medicum im. Ludwika Rydygiera.

- Juras A.
2012 *Etnogeneza Słowian w świetle kopalnego DNA*, praca doktorska, <https://repozytorium.amu.edu.pl/jspui/handle/10593/2702>, dostęp luty 2013.
- Kočka W.
1958 *Zagadnienie etnogenezy ludów Europy*, Wrocław: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kokowski A.
2000 Dorobek archeologii okresu przedrzymskiego i rzymskiego ostatniego półwiecza w Polsce południowo-wschodniej. Stan i perspektywy badań, [w:] *Archeologia i prahistoria polska w ostatnim półwieczu*, red. M. Kobusiewicz, S. Kurnatowski, Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, s. 325–337.
2006 Archeologia – wykopaliska – nauki pomocnicze, czyli – dla każdego ważne miejsce na tej ziemi, [w:] *Rola i znaczenie nauk pomocniczych archeologii*, red. W. Kozak–Zychman, J. Gurba, Zeszyty Naukowe Zakładu Nauk Wspierających Archeologię, Lublin: Standruk, s. 45–54.
- Kokowski A. (red.)
2002 *Cień Światowita, czyli pięć głosów w sprawie etnogenezy Słowian*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie–Sklódowskiej.
- Kozak–Zychman W.
1996 *Charakterystyka antropologiczna ludności Lubelszczyzny z młodszego okresu rzymskiego*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie–Sklódowskiej.
2000 Z badań nad ludnością Lubelszczyzny z młodszego okresu rzymskiego, „Scripta Periodica”, nr 3: 2, s. 127–134.
- Kozak–Zychman W., Segeda S.
1994 Wyniki wstępnej analizy kraniologicznej i odontologicznej ludności grupy masłomęckiej, „Annales Universitatis Mariae Curie–Sklódowska”, nr 49: 16C, s. 213–247.
- Mielnik–Sikorska M., Daca P., Malyarchuk B., Derenko M., Skonieczna K., Perkova M, Dobosz T., Grzybowski T.
2013 The History of Slavs Inferred from Complete Mitochondrial Genome Sequences, „PLoS ONE”, nr 8: 1, e54360, doi:10.1371/journal.pone.0054360.
- Piontek J.
1992 Zastosowanie modelu paleodemograficznego do rekonstrukcji historycznego procesu etnogenezy Słowian, „Acta Universitatis Lodziensis, Folia Archaeologica”, nr 16, s. 285–298.
1993 Rekonstrukcja historycznego procesu etnogenezy Słowian. Model adaptacyjny, „Folia Praehistorica Posnaniensia”, nr 5, s. 13–35.
2001 Archeologiczne rekonstrukcje procesu etnogenezy Słowian a ustalenia antropologii fizycznej, [w:] *Praojczyzna Słowian. Zbiór wypowiedzi*, red. W. Mańczak, Kraków: Wydawnictwo UJ, s. 39–44.
2006a Origin of the Slavs as pretext for discussion, „Archaeologia Polona”, 44, s. 158–168.
2006b Etnogeneza Słowian w świetle nowszych badań antropologicznych, „Slavia Antiqua”, 47, s. 161–189.
- Piontek J., Iwanek B.
2009 Ludność kultury łużyckiej i kultury pomorskiej a problem pochodzenia Słowian, [w:] *Między kulturą łużycką a pomorską*, red. H. Paner, M. Fudziński, Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, s. 21–34.
- Piontek J., Iwanek B., Segeda S.
2008 *Antropologia o pochodzeniu Słowian*, Monografie Instytutu Antropologii UAM, 12, Poznań: Instytut Antropologii UAM.

- Piontek J., Segeda S., Iwanek B., Kozłowski T.
2006 Odontological analysis of the Wielbark Culture population from Rogowo cemetery, Poland, „Česká antropologie”, nr 56, s. 102–104.
- Piontek J., Iwanek B., Segeda S., Nowak O.
2007 Odontological Analysis of Central European Populations from the Roman Period and the Early Middle Ages, „Humanbiologia Budapestinensis”, nr 30, s. 77–86.
- Posern–Zieliński A.
1997 Antropologia kulturowa wobec archeologicznej rekonstrukcji społeczeństw pradziejowych, [w:] *Jakiej archeologii potrzebuje współczesna humanistyka*, red. J. Ostoja–Zagórski, Publikacje IH UAM, nr 11, Poznań: Instytut Historii UAM, s. 93–111.
- Rożnowski F.
1981 Ludność kultury wielbarskiej w świetle badań antropologicznych, [w:] *Problemy kultury wielbarskiej*, Słupsk: WSP, s. 183–191.
1985a Stosunki antropologiczne na terenach zajętych w okresie rzymskim przez ludność kultury wielbarskiej i ludność kultury czerniachowskiej, [w:] *Teoria i empiria w polskiej szkole antropologicznej*, red. J. Piontek, A. Malinowski, Seria Antropologia 11, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, s. 239–249.
1985b Stosunki antropologiczne na Pomorzu w okresie rzymskim, [w:] *Najnowsze kierunki badań najdawniejszych dziejów Pomorza*, red. W. Filipowiak, Szczecin: Muzeum Narodowe w Szczecinie, s. 149–162.
- Rożnowski F., Gładkowska–Rzeczycka J.
1983 Stan i wyniki badań antropologicznych nad ludnością kultury wielbarskiej, „Materiały Zachodniopomorskie”, nr 29, s. 47–76.
- Rösing F.W., Schwidetzky I.
1977 Vergleichend–statistische Untersuchungen zur Anthropologie des fruhen Mittelalters (500–1000 n.d.Z.), „Homo”, nr 28, s. 66–115.
1981 Vergleichend–statistische Untersuchungen zur Anthropologie des Hochmittelalters (1000–1500 n.d.Z.), „Homo”, nr 32, s. 221–251.
- Schwidetzky I., Rösing F. W.
1975 Vergleichend–statistische Untersuchungen zur Anthropologie der Römerzeit (0–500 n.d.Z.), „Homo”, nr 26, s. 192–218.
- Underhill P.A., Myres N.M., Rootsi S., Metspalu M., Zhivotovsky L.A., King R.J., Lin A.A., Chow C.E., Semino O., Battaglia V., Kutuev I., Järve M., Chaubey G., Ayub Q., Mohyuddin A., Mehdi S.Q., Sengupta S., Rogaev E.I., Khusnutdinova E.K., Pshenichnov A., Balanovsky O., Balanovska E., Jeran N., Augustin D.H., Baldovic M., Herrera R.J., Thangaraj K., Singh V., Singh L., Majumder P., Rudan P., Primorac D., Villems R., Kivisild T.
2010 Separating the post–Glacial coancestry of European and Asian Y chromosomes within haplogroup R1a, „European Journal of Human Genetics”, nr 18: 4, s. 479–484.
- Widholm D.
2004 Some remarks on the identity on Scandinavian Archeology, [w:] *Archeologia. Kultura. Ideologie*, red. B. Gediga, W. Piotrowski, Biskupin–Wrocław: Muzeum Archeologiczne w Biskupinie, PAN, IAE PAN, s. 33–34.
- Wierciński A.
1955 Zagadnienie pobytu Gotów na ziemiach polskich w świetle danych antropologii, „Przegląd Antropologiczny”, nr 21: s. 892–911.
1973 Aktualny stan badań nad etnogenezą Słowian w antropologii, „Slavia Antiqua”, nr 20, s. 15–27.
1976 Problem strukturalnej i procesualnej identyfikacji antropologicznej Praszłowian, „Slavia Antiqua”, nr 23: s. 1–16.

Wierciński A., Wiercińska A.

1978 An Anthropological Contribution to the Origin of Slavs, „Collegium Antropologicum”, nr 2: 1, s. 148–153.

Woźniak M., Grzybowski T., Starzyński J., Marciniak T.

2007 Continuity of Y chromosome haplotypes in the population of Southern Poland before and after the Second World War, „Forensic Science International: Genetic”, nr 1, s. 134–140.

Woźniak M., Malyarchuk B., Derenko M., Vanecek T., Lazur J., Gomolcak P., Grzybowski T.

2010 Similarities and Distinctions in Y Chromosome Gene Pool of Western Slavs, „American Journal of Physical Anthropology”, nr 142: 4, s. 540–548.